

Κωνσταντζα Γεωργακάκη

Βίος και πολιτεία

μιας γηραιάς κυρίας στην επταετία

**ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ
(1967-1974)**

ISBN 978-960-456-437-8

© Copyright: Κ. Γεωργακάκη, Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Θεσσαλονίκη, 2015

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία Π. ΖΗΤΗ & Σια ΟΕ

Εκτύπωση 18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας

Βιβλιοδεσία Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΖΗΤΗ**

www.ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ - ΠΩΛΗΣΗ ΛΙΑΝΙΚΗ-ΧΟΝΔΡΙΚΗ

Χαριλάου Τρικούπη 22, 106 79 Αθήνα

Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

{ ΠΡΟΛΟΓΟΣ }

Η επιθεώρηση, αφού κατέκτησε τη δυτική Ευρώπη, συστήθηκε στο αθηναϊκό κοινό το 1894. Μετά από μια ενθουσιώδη υποδοχή, ακολούθησε ανοδική πορεία και εντυπωσιακή σταδιοδρομία. Προσαρμόστηκε στις εξελίξεις και διατήρησε τη δημοτικότητά της. Με την πάροδο του χρόνου, όμως, εμφανίστηκε η φυσιολογική φθορά. Το 1967 ήταν, πλέον, μια γηραδιά κυρία, σύμφωνα με την έκφραση του Θ. Χατζηπανταζή, η οποία, παρά τις απόπειρες ανανέωσης, δυσκολευόταν να ανακάμψει. Η εξαιρετικά δύσκολη πολιτική συγκυρία, ωστόσο, της θύμισε το νεανικό της ενθουσιασμό, και έκανε ορισμένες πετυχημένες πράξεις αντίστασης.

Πολλοί θεώρησαν ότι, με την πτώση της δικτατορίας, η δημιουργική ορμή της εξαντλήθηκε. Οι επικριτές της την κατηγόρησαν για καιροσκοπισμό εξαιτίας ορισμένων βεβιασμένων και άστοχων κινήσεών της. Η έντονα πολιτικοποιημένη αυτή περίοδος τη δαιμονοποίησε και η διανοήση την απαξίωσε. Η αδυναμία απεμπλοκής από πολιτικές αγκυλώσεις και η εμμονή σε προκαταλήψεις δεν επέτρεψε να εκτιμηθεί, σωστά, ο ρόλος της στη δικτατορία.

Στις σελίδες, που ακολουθούν, έγινε προσπάθεια να αντιμετωπισθούν με μεγαλύτερη νηφαλιότητα οι καταθέσεις της επιθεώρησης στη δικτατορία. Τα καλλιτεχνικά θέματα, βεβαίως, δεν ερμηνεύονται μόνο με ορθολογικά κριτήρια και η υποκειμενικότητα, ορισμένες φορές, θα μπορούσε να παραμορφώσει την πραγματικότητα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όμως, η στοχοποίησή της, χωρίς την αξιοποίηση των διαθέσιμων πηγών, οδήγησε στην παραπληροφόρηση. Οι ενδιαφέρουσες και, συχνά, ρηξικέλευθες προτάσεις, που την έφεραν σε σύγκρουση με τους πραξικοπηματίες, δεν αξιολογήθηκαν. Αντίθετα η εσφαλμένη τακτική της και η ραθυμία των πρώτων ετών σχολιαζόταν, συνεχώς, αρνητικά. Τα στοιχεία, που προέκυψαν, ωστόσο, ακόμα και αν δεν αποκαθιστούν πλήρως τη φήμη της, ανασκευάζουν αυτήν την εικόνα.

Η έρευνα για την επιθεώρηση δεν θα ολοκληρωνόταν χωρίς τη συνδρομή πολλών παραγόντων. Θα ήθελα, λοιπόν, να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, που στήριξε το ερευνητικό πρόγραμμα «Η επιθεώρηση

κατά τη διάρκεια της επταετίας (1967-1974)». Η εξαιρετική συνεργασία με τους εργαζομένους στο Κέντρο Μελέτης και Έρευνας Ελληνικού Θεάτρου και στη Θεατρική Βιβλιοθήκη, καθώς και με τον Πρόεδρό του Κώστα Γεωργουσόπουλο, την περίοδο, που ακόμη λειτουργούσε το Θεατρικό Μουσείο, συνετέλεσε στην δημιουργία μιας πληρέστερης εικόνας για τις παραστάσεις της περιόδου και για τα χειρόγραφα των επιθεωρήσεων. Εξίσου αποτελεσματική ήταν η βοήθεια της Κωνσταντίνας Σταματογιαννάκη από το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, που συνετέλεσε στην κάλυψη των κενών της παραστασιογραφίας. Η έρευνα δεν θα ήταν πλήρης χωρίς την ευρύτητα πνεύματος και την ευελιξία της εφορίας των Γενικών Αρχείων του Κράτους. Η παραχώρηση του αταξι-νόμητου, ακόμη, υλικού της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών επέτρεψε την γνωριμία με τους μηχανισμούς λειτουργίας των λογοκριτικών επιτροπών και έφερε στο φως αρκετά επιθεωρησιακά κείμενα. Θερμές ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στο προσωπικό της Δημοτικής Βιβλιοθήκης του Δήμου Αθηναίων και της Βιβλιοθήκης της Βουλής για την προθυμία στην ανεύρεση των εφημερίδων και περιοδικών της περιόδου.

Θα ήθελα, επίσης, να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους συναδέλφους μου, στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών της Αθήνας, για τις γόνιμες συζητήσεις και την ανταλλαγή απόψεων, στην Ίλια Λακίδου για τις υποδείξεις της και την παραχώρηση της άδειας να χρησιμοποιήσω υλικό από την ανέκδοτη μεταπτυ-χιακή εργασία της για το «Ελεύθερο Θέατρο», στην Ίρια Κατσαντώνη για την ετοιμότητα και την προθυμία της, στον Κώστα Καρασαββίδη για τη βοήθειά του επί του πιεστηρίου, στην Ξανθή Ζαχαριάδου και στον Κωστή Στάβαρη για την πολύτιμη συμβολή τους σε καίριες στιγμές καθώς και στον Didier Plassard, καθηγητή στο Τμήμα των Τεχνών του Θεάματος στο Πανεπιστήμιο Montpellier III για τις πληροφορίες του για την εξέλιξη της επιθεώρησης στην Πορτογαλία την περίοδο της δικτατορίας του Σαλαζάρ. Τέλος, οφείλω ευχαριστίες στον Νίκο Νικολαΐδη για την ανοχή του και στις εκδόσεις Ζήτη, οι οποίες σε περίοδο οικονομικής κρίσης, ανέλαβαν το βάρος της έκδοσης του βιβλίου.

{ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ }

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
-----------------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Το ιστορικό πλαίσιο και η επιθεώρηση	13
Οι πολιτιστικές επιλογές των συνταγματαρχών	17
Το ελληνικό θέατρο στην επταετία	22
Η επιθεώρηση	29
Μιούζικαλ vs Επιθεώρηση	33
Λογοκρισία και επιθεώρηση	36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΠΡΙΝ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΚΟΥΔΟΥΝΙ

Οι Θεατρικοί χώροι	51
Οι συγγραφείς	55
Οι Τίτλοι	57
Τα προγράμματα	63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΤΡΙΤΟ ΚΟΥΔΟΥΝΙ - Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

A. Τα Κείμενα	67
1. Πολιτική	73
2. Άλλα γεγονότα της επικαιρότητας	77
3. Νεανική κουλτούρα	78
4. Όμορες τέχνες	80
α. Άλλες θεατρικές προτάσεις	80
β. Κινηματογράφος	83
γ. Μουσική	87
5. Τηλεόραση	90
6. Ενδοκαλλιτεχνικά θέματα	91
7. Αθλητισμός	95
8. Ερωτισμός	97
9. Παλιά Αθήνα	97
10. Τα ad hoc νούμερα	98
11. Αντιπολεμικά-Μελό	99
12. Οι μεταπολιτευτικές προσθήκες	101
Φινάλε πρώτου μέρους	103
Δεύτερο μέρος των επιθεωρήσεων	104
Οι τύποι της επιθεώρησης	105
B. Μουσική	109
Γ. Σκηνοθεσία	120
Δ. Σκηνογραφία	125
Σκηνικά	125
Κοστούμια	132
E. Χορογραφία	136
Στ. Ηθοποιοί	145

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄**ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΑΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ**

Ανανεωτικές προσπάθειες	161
Συνοικιακά θέατρα	168

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Η ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ	173
----------------------------	-----

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	181
-----------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	183
-------------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΟΓΡΑΦΙΑ	307
-------------------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	387
---------------------------	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ	393
---------------------------------	-----

{ ΕΙΣΑΓΩΓΗ }

Η ιστορία του θεάτρου δεν μπορεί ν' ακολουθήσει τους κανόνες γραφής των άλλων τεχνών γιατί μια παράσταση παραμένει ζωντανή μόνο στη μνήμη των συγχρόνων της. Τα ντοκουμέντα, οι μαρτυρίες, οι κριτικές, οι κανονισμοί λειτουργίας ακόμη και οι φωτογραφίες αφήνουν ίχνη αποσπασματικά, ετερογενή, αμφισβητήσιμα, δυσερμήνευτα και κυρίως νεκρά, υποστηρίζει η Jacqueline de Jomaron¹ για τις πηγές της ιστορίας του γαλλικού θεάτρου. Ο προβληματισμός για την ακρίβεια ή την υποκειμενικότητα των τεκμηρίων δεν ευθύνεται, αποκλειστικά, για την καθυστερημένη ενασχόληση με την ιστορία της επιθεώρησης στην Ελλάδα. Αμφιλεγόμενο θεατρικό είδος, που υμνήθηκε, λοιδορήθηκε, πέρασε διαστήματα πλήρους απαξίωσης, τελικά, επιβίωσε, παρά τις δυσκολίες προσαρμογής στις απαιτήσεις των καιρών. Οι ερευνητές, όμως, παρά την πληθώρα των πληροφοριών, ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικοί απέναντί του.

Ο ουσιαστικός διάλογος για την ιστορία της επιθεώρησης στην ελληνική σκηνή ξεκίνησε με την *Αθηναϊκή Επιθεώρηση* των Θόδωρου Χατζηπανταζή-Λίλας Μαράκα το 1977. Ο Μανώλης Σειραγάκης τον συνέχισε, καταγράφοντας την πορεία της στη μεσοπολεμική Αθήνα. Η μεταπολεμική χαρτογράφηση της, όμως, παρέμενε ένα *desideratum* της θεατρολογικής έρευνας, παρά τον όγκο των ειδήσεων, που δημοσιεύονταν στον αθηναϊκό τύπο και στις βιογραφίες των ηθοποιών, που την υπηρέτησαν.

Η θεατρική κίνηση στη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας, ήταν ένα πεδίο, επίσης, που δεν είχε αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο συστηματικής διερεύνησης γιατί πολλοί μελετητές δεν έχουν απεμπλακεί συναισθηματικά από τα γεγονότα και παραμένουν διστακτικοί στην ιστορική προσέγγιση του σύγχρονου παρελθόντος. Λίγες, λοιπόν, είναι και οι μελέτες, που έχουν ασχοληθεί με τις σχέσεις θεάτρου και συνταγματαρχών. Ο «χρονολογικός συντη-

---

1. Ελεύθερη απόδοση από τον πρόλογο της Jacqueline de Jomaron (επιμ.), "Note au lecteur" στο: *Le théâtre en France*, Paris : Armand Collin, 1992, σ. 11.

ρητισμός»² δεν επηρεάζει, όμως, τη νεότερη γενιά θεατρολόγων ούτε μελετητές, που δραστηριοποιούνται εκτός Ελλάδος. Οι διατριβές του Φίλιππου Χάγερ, *From the Margin to the Mainstream: The Production of Politically-engaged Theatre in Greece during the Dictatorship of the Colonels (1967-1974)*, Royal Holloway, London: June 2008 και της Τόνιας Καραόγλου, *Το θέατρο στη Θεσσαλονίκη τα χρόνια της επταετούς δικτατορίας* (Τμήμα Θεάτρου Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη: Σεπτέμβριος 2009) καθώς και η πρόσφατη έκδοση της Gonda Van Steen, *Stage of Emergency. Theater and Public Performance under the Greek Military Dictatorship of 1967-1974* επιχειρούν να ερμηνεύσουν τις διάφορες εκφάνσεις της σκηνικής πράξης στην επταετία. Επιμέρους πτυχές της θεατρικής δραστηριότητας της περιόδου καλύπτουν ανακοινώσεις και δημοσιεύσεις των Βάλτερ Πούχνερ, Δημήτρη Σπάθη, Πλάτωνα Μαυρομούστακου, Θόδωρου Γραμματά, Γρηγόρη Ιωαννίδη και Γιώργου Πεφάνη, οι οποίες θα αναφερθούν στη συνέχεια.

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν η πληρέστερη παρουσίαση των επιθεωρήσεων της επταετίας και η ένταξή τους όχι μόνο στο θεατρικό τοπίο αλλά και στο ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο της περιόδου χωρίς καμία διάθεση ωραιοποίησης του είδους ούτε και ιδιαίτερης νοσταλγίας.³ Η πρόσβαση στο αταξινόμητο αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου της δικτατορίας κάλυψε πολλά κενά και επέτρεψε την ασφαλέστερη τεκμηρίωση των συμπερασμάτων. Η εύρεση σειράς αποδεικτικών στοιχείων για τις παρεμβάσεις της λογοκρισίας ανατρέπει τα επαναλαμβανόμενα στερεότυπα για το ρόλο των επιθεωρήσεων και μεταβάλλει την ανακριβή εικόνα, που αναπαράγεται άκριτα για την παθητική στάση των συγγραφέων της.

Το αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.) ήταν η σημαντικότερη πρωτογενής πηγή. Οι αποφάσεις των Επιτροπών Ελέγχου αποκαλύπτουν τους μηχανισμούς, που επιστράτευσε το καθεστώς για τον περιορισμό της ελευθερίας του λόγου καθώς και το σκεπτικό αυτών των απαγορεύσεων. Παράλληλα αναδύεται ο υπερβάλλον ζήλος των υπαλλήλων

2. Χρησιμοποίηώ τον όρο του Λεωνίδα Καλλιβρετάκη από το άρθρο του «Επταετία: σοβαρό έλλειμμα στην ιστορική έρευνα», *Τα Νέα*, 21.4.2007, σ. 10/34.
3. Οι σκέψεις του Θ. Νιάρχου, μολοντί ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, δεν μπορούν να επηρεάσουν τα πορίσματα μιας έρευνας: «Όσο κι αν το αισθανόμαστε να μας θίγει πνευματικά, η εξήγηση δεν μπορεί παρά να είναι μόνο μία: Το επιπόλαια χαριτωμένο, το κουτό, το φτηνό συχνά, αν συμβεί να διασωθούν, αποκτούν μια παράξενη γλυκύτητα, σε κάνουν να τα νοσταλγείς περίπου σαν έναν παράδεισο που, ενόσω τον ζούσες, δεν καταλάβαινες την σημασία που θα αποκτούσε για σένα μετά από 50 και 60 χρόνια, «Ωδή στην ηθοποιό Νίτσα Μαρούδα», *Τα Νέα*, 27.11.2012, <http://www.tanea.gr/politismos/article/?aid=4770737> (ημερομηνία πρόσβασης 27.12.2012).

των επιτροπών, που παρακολουθούσαν σε τακτά διαστήματα τις παραστάσεις, εξέταζαν την εφαρμογή των αποφάσεών τους και κατέγραφαν τις νέες προσθήκες, που γίνονταν από τους ηθοποιούς. Η ταξινόμηση του αρχείου, μελλοντικά, θα δώσει αρτιότερη εικόνα για τις λογοκριτικές παρεμβάσεις σε όλο τον καλλιτεχνικό χώρο.

Ο τύπος, ημερήσιος και περιοδικός, αποτέλεσε έναν ακόμη σημαντικό πληροφοριοδότη της έρευνας μολονότι δεν εκφράζει, μόνον, την κοινή γνώμη, αλλά συχνά τη διαμορφώνει. Εξαιτίας αυτής της τακτικής, απαιτείται ενδελεχής έλεγχος των ειδήσεων, ιδιαίτερα σε περιόδους λογοκριτικών παρεμβάσεων, όπως η επταετία. Η έλλειψη συγκεντρωτικών τόμων κριτικών της περιόδου⁴ προϋπέθετε τη συστηματική αποδελτίωση της κριτικογραφίας. Παράλληλα αποδελτιώθηκαν οι καλλιτεχνικές ειδήσεις και διασταυρώθηκαν οι πληροφορίες για την ακριβέστερη τεκμηρίωση των παραστάσεων. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι οι κριτικοί εφημερίδων, φίλα προσκείμενων στο καθεστώς, όπως ο Άγγελος Δόξας στον *Ελεύθερο Κόσμο*, ο Τώνης Τσιρμπίνος στα *Σημερινά* και ο Γιώργος Κάρτερ στη *Νέα Πολιτεία* δεν επηρεάζονταν από την πολιτική γραμμή της εφημερίδας και αντιμετώπιζαν, χωρίς ιδεολογικές εμμονές, τις αντικυβερνητικές αναφορές. Η εμφάνιση μιας νεότερης γενιάς κριτικών, που ασχολήθηκε συστηματικότερα με την επιθεώρηση, όπως ο Θ. Κρητικός από το 1968 στην *Ακρόπολι* και ο Κ. Γεωργουσόπουλος από το 1970 στο *Βήμα*, συνετέλεσε στη δημιουργία μιας πληρέστερης αντίληψης για την υποδοχή των παραστάσεων.

Οι προσωπικές μαρτυρίες των συντελεστών των επιθεωρήσεων, κυρίως ηθοποιών αλλά και μουσικών και χορογράφων είναι ιδιαίτερα βοηθητικές. Πρέπει, όμως, να αντιμετωπίζονται με κριτικό πνεύμα και συνεχή διασταύρωση των στοιχείων, που παραθέτουν, γιατί η χρονική απόσταση από τα γεγονότα καθώς και η προσπάθεια προσωπικής δικαίωσης οδηγούν σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Παρά τον ανεκδοτολογικό τους χαρακτήρα, ωστόσο, προσφέρουν στο σύγχρονο μελετητή μια εικόνα για τον κόσμο της σκηνής και των παρασκηνίων του παρελθόντος.

Τα επιθεωρησιακά κείμενα αποτελούν επίσης μια σημαντική πηγή πληροφόρησης. Στον περιορισμένο αριθμό, που βρίσκεται στο Κέντρο Μελέτης και Έρευνας Ελληνικού Θεάτρου - Θεατρικό Μουσείο (Κ.Μ.Ε.Ε.Θ) και στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), προστέθηκαν, από τα Γ.Α.Κ., αρκετά κείμενα, που είχαν παραδοθεί προς έλεγχο στις αρμόδιες επιτροπές. Μπορεί, επομένως, εύκολα, στην δεύτερη περίπτωση, να διαπι-

4. Ο Κ. Γεωργουσόπουλος και ο Γ. Κάρτερ, οι μόνοι από τους κριτικούς, που εξέδωσαν συγκεντρωτικούς τόμους, έκαναν επιλογή των κριτικών τους. Επομένως, έπρεπε να εντοπισθεί, και σ' αυτήν την περίπτωση, το σύνολο των δημοσιευμένων σχολίων τους.

σταθεί η πρώτη γραφή των νούμερων και οι λογοκριτικές παρεμβάσεις. Μεμονωμένα νούμερα σώθηκαν, επίσης, και στο ηλεκτρονικό αρχείο της ΕΡΤ/ Δημόσιας Τηλεόρασης στη σειρά εκπομπών του Γ. Λαζαρίδη *Βραδιά επιθεώρησης*.

Τα προγράμματα, τέλος, μας παραδίδουν εκτός από τα στοιχεία των παραστάσεων και τους τίτλους των νούμερων. Στα συνοικιακά θέατρα, μάλιστα, αποτελούν, ουσιαστικά, και την μοναδική πηγή πληροφόρησης. Είναι, βέβαια, γνωστό ότι η Διεύθυνση του θεάτρου έχει το δικαίωμα της προσθαφαίρεσης σκηνών, αλλά, στη δικτατορία, το δικαίωμα εκχωρείται, συχνά, στην επιτροπή ελέγχου. Μολονότι δεν αποτελούν μια πιστή εικόνα της παράστασης, οι σελίδες τους προσφέρουν αξιοποιήσιμο υλικό.

Θα ήταν ουτοπικό να ελπίζει κάποιος ότι θα έχει μια εξαντλητική εικόνα για την επιθεώρηση της επταετίας. Οι δυσκολίες για τη συγκέντρωση υλικού νεότερων ιστορικά περιόδων παραμένουν μεγάλες. Οι συγγραφείς δεν αισθάνονταν την ανάγκη να κρατήσουν τα κείμενα στο αρχείο τους, εξαιτίας του εφήμερου χαρακτήρα τους. Κάποιες παρτιτούρες, μακέτες, περιορισμένες φωτογραφίες και μεταγενέστερες ηχογραφήσεις ή μαγνητοσκοπήσεις ορισμένων νούμερων είναι, συχνά, τα μόνα τεκμήρια, που θυμίζουν την σκηνική πράξη. Ο συνδυασμός των τεκμηρίων αυτών, των ιστορικών αρχείων και του τύπου είναι, πάντως, ικανοποιητικός και επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την πορεία του είδους στη δικτατορία.

{ ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' }

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Το ιστορικό πλαίσιο μέσα από τους επιθεωρησιακούς τίτλους

Η προκήρυξη των εκλογών της 28^{ης} Μαΐου 1967 ήταν η κατάληξη μιας μακράς περιόδου κοινοβουλευτικής ανωμαλίας. Οι ελπίδες για αποκλιμάκωση της πολιτικής κρίσης, όμως, διαψεύστηκαν. Οι ψηφοφόροι δεν πρόλαβαν ν' αποφασίσουν για το μέλλον τους και ν' απαντήσουν στο ερώτημα των παιδιών τους *Τι θα ψηφίσεις το Μάη μπαμπά ούτε να εκθέσουν τ' «αραπάκια»*, που τους έταζαν *Λαγούς με πετραχήλια*, έξω από τη βουλή, όπως προέβλεπαν οι επιθεωρησιογράφοι, εκτιμώντας εσφαλμένα το πολιτικό σκηνικό.

Οι σελίδες, που ακολουθούν, δεν είναι ο κατάλληλος χώρος για μια συστηματική επισκόπηση των ιστορικών γεγονότων της περιόδου. Γίνεται, όμως, μια προσπάθεια σύνδεσής τους με τους επίκαιρους τίτλους των επιθεωρήσεων. Το πραξικόπημα, λοιπόν, *Κοντά στα ξημερώματα* της 21^{ης} Απριλίου, έφερε στην εξουσία μια ομάδα στρατιωτικών.¹ Με πρόσχημα τον κομμουνιστικό κίνδυνο, έθεσαν σε ισχύ το στρατιωτικό νόμο και ανέστειλαν άρθρα του συντάγματος, που αφορούσαν τις ατομικές ελευθερίες. Οι πολιτικές δυνάμεις αιφνιδιάστη-

---

1. Σε ντοκιμαντέρ και τηλεοπτικά αφιερώματα υπάρχουν εξαιρετικά ενδιαφέρουσες μαρτυρίες για την επταετία. Ενδεικτικά αναφέρονται: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών* του Ροβήρου Μανθούλη, το *Χρονικό της δικτατορίας (1967-1974)* του Παντελή Βούλγαρη καθώς και η σειρά 13 επεισοδίων του Φώτου Λαμπρινού, *Το Πανόραμα μιας επταετίας. Χούντα είναι. Θα περάσει; Από τη βιβλιογραφία σημειώνονται: Μ. Μελετόπουλος, Η δικτατορία των συνταγματαρχών: Κοινωνία, ιδεολογία, οικονομία*, 3η έκδοση, Αθήνα: Παπαζήσης, 2008, Γ. Κοντογεώργης: *Το αυταρχικό φαινόμενο. 4η Αυγούστου, 21^η Απριλίου. Ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2003, Γ. Αθανασάτου, Άλ. Ρήγος, & Σ. Σεφεριάδης (επιμ.): *Η δικτατορία 1967-1974: Πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Αθήνα: Καστανιώτης, 1999, Σ. Σακελλαρόπουλος: *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος. 1949-1967: Το κοινωνικό πλαίσιο της πορείας προς τη δικτατορία*, Αθήνα: Λιβάνης, 1998.

καν, τα Ανάκτορα δεν αντέδρασαν και ο βασιλιάς προχώρησε σε αναγνώριση της νέας κυβέρνησης με μη στρατιωτικό πρωθυπουργό, τον ανώτατο δικαστικό Κωνσταντίνο Κόλλια. Η Ελλάδα ήταν η τρίτη χώρα του ευρωπαϊκού νότου, μετά την Ισπανία του Franco και την Πορτογαλία του Salazar, στην οποία επιβλήθηκε δικτατορικό καθεστώς.

Με μια σειρά προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων,² φίμωσαν τους πολίτες και τους έβαλαν στο «γύψο»³ ενώ οι αντιφρονούντες διώκονταν, βασανίζονταν και εξορίζονταν. Η αποτυχημένη προσπάθεια του βασιλιά να ανατρέψει την ηγετική ομάδα των συνταγματαρχών τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς εδραίωσε την εξουσία τους αλλά έδωσε αφορμή και σε πολλά *Ψιθυρίσματα*. Ο Γ. Ζωιτάκης ανέλαβε την αντιβασιλεία και ο Γ. Παπαδόπουλος έγινε πρωθυπουργός. Το καθεστώς, όμως, δεν διέθετε λαϊκή βάση, επομένως δεν μπορούσε να συνεχίσει τη διατήρηση της εξουσίας κάτω από συνθήκες ελεγχόμενου, έστω, κοινοβουλευτισμού.⁴

Σε μια περίοδο, όπου πρωταγωνίστησαν τα αντιπολεμικά κινήματα στις Η.Π.Α, τα οδοφράγματα του γαλλικού Μάη του 1968 και τα αιτήματα για απαλλαγή από κάθε είδους αυθαιρεσία, στην Ελλάδα νομιμοποιήθηκε η βία και ο αυταρχισμός. Ο Παπαδόπουλος σταδιακά συγκέντρωνε όλες τις εξουσίες στα χέρια του και με νοθεία επέβαλε την ψήφιση ενός νέου, ιδιαίτερα αυταρχικού συντάγματος. Το δημοψήφισμα του 1968, με το οποίο ήθελε να επικυρώσει τις αποφάσεις του για το Νέο Σύνταγμα είχε αναμενόμενο αποτέλεσμα. Η κάλπη, έβγαλε 91,87% «Ναι» στην νέα τάξη πραγμάτων. *Και μη χειρότερα...*

Οι πρώτες αντιδράσεις στην κυβερνητική αυθαιρεσία δεν ήταν *Όνειρα απατηλά*. Οι προκηρύξεις των φοιτητικών οργανώσεων κατά των συνταγματαρχών, η απόπειρα δολοφονίας του Γ. Παπαδόπουλου από τον Αλέκο Παναγιώλη, η μαζική συμμετοχή των Αθηναίων στην κηδεία του Γ. Παπανδρέου αλλά και η δημόσια παρέμβαση στο BBC του Γιώργου Σεφέρη αποκάλυπταν τη δυναμική της κοινωνίας, η οποία με την πάροδο του χρόνου δεν περιοριζόταν στο *Άκου... Βλέπε...* Κάτω από το βάρος των πιέσεων, οι δικτάτορες κατήργησαν την προληπτική λογοκρισία το Νοέμβριο του 1969, δίνοντας την ευκαι-

2. Αρ. Μάνεσης, «Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας», στον τόμο: Γ. Αθανασάτου, Άλ. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), ο.π., σ. 39.

3. Οι κορώνες του Παπαδόπουλου περί «ασθενούς και χειρουργικής κλίνης» στη συνέντευξη τύπου στην αίθουσα συνεδρίων της ΕΣΗΕΑ αποτελούσαν πολύ χαρακτηριστικό δείγμα του ύφους και του ήθους της νέας εξουσίας, *Μακεδονία*, 28.4.1967, σ. 1.

4. Σ. Ριζάς, «Η δικτατορία, 1967-1974» στον τόμο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000. Νικητές και Ηττημένοι 1949-1974*, τ. 9, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 49.

ρία στους συγγραφείς να σπάσουν την αναγκαστική σιωπή τους και να εκφραστούν με μεγαλύτερη ελευθερία. Η έκδοση των *Δεκαοχτώ Κειμένων* στον Κέδρο, με τον σαφή αντιδικτατορικό χαρακτήρα της, αποκάλυπτε εύγλωττα την αντίσταση των διανοουμένων απέναντι στις κυβερνητικές καταχρήσεις.⁵ Ένα χρόνο αργότερα, οι δικτάτορες έστησαν τη Συμβουλευτική Επιτροπή Νομοθετικής Εργασίας ως υποκατάστατο της Βουλής.

Παρά τις προσπάθειες δημιουργίας ενός φιλολαϊκού προσώπειου, οι διώξεις και οι δίκες εναντίων των ιδεολογικών αντιπάλων του καθεστώτος συνεχίζονταν με αμείωτο ρυθμό. Οι πολίτες δεν πείσθηκαν, φυσικά, για την υποτιθέμενη αλλαγή πορείας και εξακολουθούσαν να αμφισβητούν τα κίνητρα και τις προθέσεις των συνταγματαρχών. Οι διαφορούμενοι τίτλοι *Έρχονται - Δεν έρχονται* και *Λέγονται - Δεν λέγονται* καλλιεργούσαν κάποιες ελπίδες αλλά επεσήμαιναν και την απειλή από τα κυβερνητικά μέτρα καταστολής. Οι πολίτες προσπαθούσαν να εκφράσουν τη δυσαρέσκεια τους για την συνεχιζόμενη αυθαιρεσία. Η κηδεία του Γ. Σεφέρη αποτέλεσε καλή αφορμή για μια παλλαϊκή αντίδραση κατά του καθεστώτος. *Καλομελέτα κι έρχεται...*

Η άρση του στρατιωτικού νόμου, εκτός της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης μαρτυρούσε την εναγώνια προσπάθεια της χούντας να παρουσιάσει μια διαφορετική εικόνα. Οι κυβερνητικοί ανασχηματισμοί τον Μάρτιο του 1972 με την αποπομπή του Γ. Ζωιτάκη και την ενίσχυση των εξουσιών του Παπαδόπουλου, που έγινε πλέον και αντιβασιλιάς, απομάκρυναν την πολιτική λύση. Οι κινήσεις αυτές διέψευσαν τις ελπίδες των πολιτών, που είχαν στρέψει, πλέον, το βλέμμα τους σε *Αθήνα, Ρώμη και Παρίσι*, για μια αλλαγή. Πολλοί διέδιδαν ότι *Κάτι ψιθυρίζεται*, πληροφορήθηκαν ότι *Κάτι μαγειρεύεται* αλλά δεν υπήρχαν ορατά αποτελέσματα.

Τα μέτρα φιλελευθεροποίησης δεν ανέτρεπαν την αυταρχική εικόνα της κυβέρνησης. Το καθεστώς, παρά τους εσωτερικούς κραδασμούς, παρέμεινε αλώβητο. Μεμονωμένες ευρωπαϊκές χώρες αποδέχονταν την πολιτική του, οι Ηνωμένες Πολιτείες το υποστήριζαν, η συμμετοχή της χώρας στο ΝΑΤΟ δεν απειλήθηκε ενώ παρατηρήθηκε σύσφιξη των ελληνοκινεζικών επαφών και εξομάλυνση των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση. Η δυσαρέσκεια, που υπήρχε,

5. Ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις στο θέμα γίνονται, μεταξύ άλλων σε: St. Sawas: «Du silence au cri: Ecrire sous la dictature des colonels grecs (1967-1974)», στο J. Bessiere, J. Maar (επιμ.): *L'écriture emprisonnée*, L'Harmattan 2007, σ. 265-287, Δ. Παπανικολάου, «Η τέχνη της χειρονομίας: ξαναδιαβάζοντας τα Δεκαοκτώ Κείμενα», *Νέα Εστία* 151 (2002), σ. 444-460, Α.Μ. Σιχάνη, «Θρυμματίζοντας το γύψο της Χούντας: ο λόγος κι η σιωπή στα Δεκαοκτώ Κείμενα (1970)» στα *Πρακτικά 6ης Συνάντησης εργασίας Μεταπτυχιακών φοιτητών Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών*, 13-15 Μαΐου 2011 (υπό έκδοση).

ακόμα και στις ένοπλες δυνάμεις, θα εκδηλωνόταν την επόμενη χρονιά. *Αναμείνατε στο ακουστικό σας...*

Η κατάληψη της Νομικής από φοιτητές, που διαμαρτύρονταν για το νομοθετικό διάταγμα, που επέτρεπε, για ευνόητους λόγους, τη διακοπή της αναβολής λόγω σπουδών, αποτέλεσε ηχηρό μήνυμα αντίστασης στο καθεστώς. Η αποτυχία του κινήματος του Ναυτικού, τρεις μήνες αργότερα, μαρτυρούσε την απουσία ερεισμάτων ακόμα και στο χώρο των ενόπλων δυνάμεων ενώ η αποχώρηση του αντιτορπλικού «Βέλος» από νατοϊκή άσκηση γνωστοποιούσε στη διεθνή κοινή γνώμη το πρόβλημα. Μέσα σε όλη αυτήν την αντικυβερνητική δραστηριότητα, ο αντιβασιλιάς δεν πήρε ουσιαστικές πρωτοβουλίες αλλά σκέφθηκε να μεταβάλλει την ιδιότητά του. *Και συ χτενίζεσαι...*

Ο Παπαδόπουλος αποφάσισε να δώσει λύση στην κυβερνητική κρίση αλλάζοντας τη μορφή του πολιτεύματος. Κατάργησε τη μοναρχία την 1^η Ιουνίου 1973 και εγκαθίδρυσε Κοινοβουλευτική Προοδευτική Δημοκρατία ενώ, παράλληλα έθεσε σε ισχύ ένα νέο κείμενο συντάγματος. *Η Ελλάδα ξαναψηφίζει* αλλά το δημοψήφισμα, που έγινε εκ των υστέρων, στις 29 Ιουλίου, για τη νομιμοποίηση των ενεργειών του, δεν αντιπροσώπευε, για μια ακόμη φορά, τη θέληση των ψηφοφόρων. Το «Ναι» στην αβασιλευτή δημοκρατία μεθοδεύτηκε από το καθεστώς. Σε μια προσπάθεια αλλαγής της κυβερνητικής εικόνας, ο πρόεδρος, πλέον, της Δημοκρατίας χορήγησε γενική αμνηστία ενώ δεν ίσχυε πλέον κι στρατιωτικός νόμος στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η ανάθεση της εξουσίας σ' έναν πολιτικό, *Έναν Πίπη, μα ποιο Πίπη*, στο Σπ. Μαρκεζίνη με στόχο τη διενέργεια εκλογών, δημιούργησε κάποιες ελπίδες.

Ο προτεινόμενος «εκδημοκρατισμός» δεν εύρισκε, όμως, σύμφωνους τους πολιτικούς ηγέτες. Η κατάληψη του Πολυτεχνείου από φοιτητές, που είχαν μεγάλη κοινωνική υποστήριξη καθώς και οι μαζικές διαδηλώσεις επιτάχυναν τις εξελίξεις. Η βίαιη καταστολή της φοιτητικής εξέγερσης του Πολυτεχνείου και η ανατροπή του Παπαδόπουλου από τον ταξίαρχο Δ. Ιωαννίδη δυσκόλεψε περισσότερο την κατάσταση. Η εκ νέου επιβολή του στρατιωτικού νόμου και η επαναλειτουργία του στρατοπέδου της Γυάρου από την κυβέρνηση του Αδαμ. Ανδρουτσόπουλου όξυνε τα πνεύματα και έφτασε τους πολίτες στα όρια τους. *Εφτά χρόνια φαγούρα* ήταν αρκετά αλλά δεν φαινόταν καμία κίνηση ανατροπής των στρατιωτικών. Όπως, όμως έλεγε στο μήνυμά του ο Γιώργος Σεφέρης, τον Μάρτιο του 1969, «στις δικατορικές καταστάσεις, η αρχή μπορεί να μοιάζει εύκολη, όμως η τραγωδία περιμένει, αναπότρεπτη στο τέλος». Η κρίση των σχέσεων Αθηνών-Λευκωσίας, η εισβολή στην Κύπρο και το πραξικόπημα εναντίον του Μακαρίου στις 15 Ιουλίου 1974 από τη κυπριακή εθνοφρουρά και τον ελληνικό στρατό αποτέλεσε την αφορμή για την τουρκι-

κή εισβολή στο νησί. Οδήγησε, όμως, και τους Έλληνες δικτάτορες στην πτώση τους. Οι στρατιωτικοί αδυνατούσαν να αναλάβουν πολεμικές επιχειρήσεις. Ο Ευάγ. Αβέρωφ εισηγήθηκε την ανάθεση της εξουσίας στον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος επέστρεψε από το Παρίσι, ορκίστηκε πρωθυπουργός στις 24 Ιουλίου 1974 και σχημάτισε κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. *Χούντα γιοκ, λαέ προχώρα*, λοιπόν, σε μια εξαιρετικά κρίσιμη χρονική συγκυρία. Η χώρα, πλέον, *είχε αρχηγό με φρούδια, τον λένε Κώστα* και έπρεπε να αντιμετωπίσει όλα τα οξυμένα προβλήματα. Η μετάβαση *Από το πουλί στη Βουλή* απαιτούσε ευφυείς χειρισμούς.

Οι πολιτιστικές επιλογές των συνταγματαρχών

Οι καλλιτεχνικές προτάσεις των συνταγματαρχών δεν διέφεραν, ουσιαστικά, από αντίστοιχες πρακτικές άλλων ολοκληρωτικών καθεστώτων. Σε τακτά χρονικά διαστήματα, με αφορμή υπαρκτές ή επινοημένες επετείους, το καθεστώς οργάνωνε μαζικούς εορτασμούς. Η εμμονή τους στην προβολή της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού, μέσα από τις εκδηλώσεις της Πολεμικής Αρετής των Ελλήνων στο Παναθηναϊκό Στάδιο είχε ως στόχο την εργαλειοποίηση της Ιστορίας.⁶ Οι συνταγματάρχες κατέφευγαν στο ιστορικό παράδειγμα γιατί επιχειρούσαν ν' ανακατασκευάσουν τα γεγονότα αποδεικνύοντας ότι οι πολιτικές επιλογές τους αποτελούσαν ιστορική κανονικότητα. Υιοθετώντας την τακτική των συνοδοιπόρων τους σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και έχοντας ως μοναδικό τους μέλημα τη χειραγώγηση των πολιτών⁷ στράφηκαν στην οργάνωση εορτών μνήμης, που αναδείκνυαν τις σημαντικότερες, κατά την προσωπική τους εκτίμηση, νίκες των προγόνων. Οι εικόνες από τα κρατικά επίκαιρα προ-

6. Για τη στροφή στον αρχαιοελληνικό κόσμο των φασιστικών καθεστώτων βλ. Johann Charoutot, «Ο εθνικοσοσιαλισμός και η αρχαιότητα», μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, εκδ. Πόλις, 2012. Σε τηλεοπτικά αφιερώματα, όπως *Το πολιτιστικό έγκλημα της χούντας* <http://www.hpert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=6686&autostart=0>, *Ριμέικ* <http://www.hpert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=36077&autostart=0> και *Το σήριαλ των σήριαλ* <http://www.hpert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=47228&autostart=0> (ημερομηνία πρόσβασης 5.9.2014) υπάρχουν αρκετά δείγματα από τις αμφιβόλου αισθητικής αυτές γιορτές.

7. Όλα τα φασιστικά καθεστάτα ακολουθούσαν αυτήν την πολιτική: “Mobilising mass audiences and manipulating the emotional impact generated by the event for political purposes seems to be a common trait of fascist theatre in all countries”, Reinhard Kühnl, “Cultural politics of Fascist governemets” στο G. Berghaus (ed.), *Fascism and theatre, Comparative Studies on the Aesthetics and Politics of Performance in Europe, 1925-1945*, Berghahn Books 1996, σ. 5.

σφέρουν αρκετά στοιχεία για τη δομή και την όψη αυτών των θεαμάτων αλλά και των αντιδράσεων των θεατών.⁸

Για να τονισθεί η αγαστή σύμπνοια των πολιτών με τις ένοπλες δυνάμεις και η προβολή των κοινών αξιών πολιτών και δικτατόρων στις εκδηλώσεις για τον εορτασμό της επετείου το 1969 προηγείτο άρμα, που έγραφε με λουλούδια «Στρατός-Λαός» και ακολουθούσαν τα άρματα της Παιδείας, των Αγροτών, των Εργατών, της Εμπορικής Ναυτιλίας και της ΔΕΗ.⁹ Στην Πολεμική Αρετή των Ελλήνων, πάλι, αλεξιπτωτιστές, βτραχάνθρωποι, φλεγόμενα στεφάνια, αναβιώσεις μαχών, κοπέλες με δάδες και περικεφαλαίες χειροκροτούνταν από τους θεατές.¹⁰ Τα χορευτικά συγκροτήματα απ' όλα τα διαμερίσματα της χώρας συμπλήρωναν την εικόνα «άκρατου αρχοντοχωριάτικου βλαχομπάροκ, με μαντήλι καλαματιανό».¹¹ Ο δημαγωγικός συνδυασμός ιστορικών στιγμιοτύπων, στρατιωτικών επιδείξεων και στοιχείων λαϊκού πολιτισμού είχε ως στόχο την χειραγώγηση των θεατών, πρόβαλλε, όμως και την ανυπαρξία καλλιτεχνικού οράματος της εξουσίας. Οι έμπειροι σκηνογράφοι αυτών των θεαμάτων, όπως ο Νίκος Ζωγράφος και ο Μάριος Αγγελόπουλος, μολονότι η συμμετοχή τους προμήνυε καλαισθητες προτάσεις, νομιμοποιούσαν την αισθητική του κιτς υιοθετώντας επιλογές φθηνού εντυπωσιασμού στις κακόγουστες χολιγουντιανές αναπαραστάσεις των ιστορικών γεγονότων¹² ευνουχίζοντας την καλαισθησία του κοινού. Το κιτς, άλλωστε, ελλοχεύει εκεί, που κυριαρχούν η μαζικότητα και ο εκστασιασμός του πλήθους.¹³

-
8. Στο Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο (<http://mam.avarchive.gr/portal/>) υπάρχουν αποσπάσματα από αυτές τις γιορτές. Εκτενέστατη περιγραφή των στιγμιοτύπων κάνει ο Φ. Λαμπρινός, *Χούντα είναι, θα περάσει; Τα κινηματογραφικά επίκαιρα της Δικτατορίας (1967-1974)*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2013.
  9. Λαμπρινός, *ό.π.* σ. 201 κ.ε.
  10. Αν. Λαμπρία, «Η αποθέωση του κιτς», *Το Βήμα*, 20.4.1997, σ. 32/4. Ανάλογες εκδηλώσεις γίνονταν και στην επέτειο του πραξικοπήματος, η οποία είχε οριστεί ως Πανελλήνιος Εθνική Εορτή, στην Ημέρα του Εφέδρου πολεμιστή και στις εκδηλώσεις του Δήμου Αθηναίων για τη σπουδάζουσα νεολαία.
  11. Ν. Μαυρουδής, «Χάσμα ασμάτων σε χρώμα χακί...» *Ιστορικά, Ελευθεροτυπία* 19.4.2001, σ. 43.
  12. Την καλλιτεχνική αμηχανία, που επικρατούσε στην τελική πρόταση αυτών των εκδηλώσεων εκφράζει ο Π. Παναγιωτόπουλος: «Περισσότερο από κιτς αισθητική του εξτραβαγκάν, η χουντική κουλτούρα περιόρισε τη δημόσια εικόνα σε μια διογκωμένη σκηνοθεσία εθνοπατριωτικής σχολικής εορτής από τη μια και σε μια δυτικότερη αποικία αμερικανικών προδιαγραφών από την άλλη», «Αυταρχική κακογουστιά, δημοκρατικό κιτς», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 23.4.2006, http://archive.enet.gr/online/online_text/c=110,id=82742972 (ημερομηνία πρόσβασης 12.5.2012).
  13. Μ. Στεφανίδης, «Βομβίδια πολιτιστικής αφασίας» 26.3.2012 στο <http://manosstefanidis.blogspot.gr> (ημερομηνία πρόσβασης 8.5.2012).

Κακόγουστες ήταν και άλλες εκδηλώσεις, με χαρακτήρα πανηγυριού, που οργανώνονταν από την ΑΣΔΕΝ [Ανωτάτη Στρατιωτική Διοίκηση Εσωτερικού και Νήσων], με ποικίλες αφορμές. Την πρώτη χρονιά, μάλιστα, η αθρόα προσέλευση καλλιτεχνών,¹⁴ που προσφέρθηκαν αφιλοκερδώς για να βοηθήσουν τους σεισμόπληκτους της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, αποτέλεσε αντικείμενο ιδεολογικής εκμετάλλευσης από τους συνταγματάρχες. Στο Παναθηναϊκό Στάδιο τη θέση των στρατιωτικών σχηματισμών και των αναπαραστάσεων των μαχών έπαιρνε ένα πάλκο, όπου έπαιρναν διαδοχικά θέση ο Γ. Ζαμπέτας με το μπουζούκι του, η Σοφία Βέμπο θυμίζοντας τραγούδια της δεκαετίας του 40 και ηθοποιοί, που απήγγειλαν παρλάτες. Η προγονοπληξία του παρελθόντος παραχώρησε τη θέση της στο λαϊκό κέφι. Μόνιμος παρουσιαστής ο κονφερανσιέ Γιώργος Οικονομίδης, που συνεργάστηκε ποικιλότροπα με το καθεστώς. Η κουλτούρα της επταετίας, εκτός από τις ιστορικές αναζητήσεις της, επιχείρησε να στραφεί, για προπαγανδιστικούς λόγους, και στις σύγχρονες καλλιτεχνικές δημιουργίες. Η στόχευσή της αυτή δεν έφερε, όμως, τα επιθυμητά αποτελέσματα.

14. Οι πληροφορίες για τη συμμετοχή καλλιτεχνών σ' αυτές τις εκδηλώσεις είναι εξαιρετικά αντικρουόμενες. Ο Γ. Ζαμπέτας υποστήριζε ότι συμμετείχαν πολλοί καλλιτέχνες, οι οποίοι, εκ των υστέρων, το αρνούνταν: «Πάμε λοιπόν στο Καλλιμάρμαρο, πάτα με να σε πατώ γινότανε. Πίσω μας αναβοσβήνει το Ζήτω η 21η Απριλίου και μπουκάρει ο Παπαδόπουλος. Να κι η Σοφία η Βέμπο, να κι η Καρέζη, να κι ο Καζάκος! Όλοι τους παίρνουνε μέρος, κι οι αντιστασιακοί! Το πάλκο είναι στο πέταλο ακριβώς. Προχωράμε προς το πάλκο μαζί με τον Ηλιόπουλο κι ο Ντίνος με ρωτάει, ρε Ζαμπέτα, τι θα πούμε στους άλλους τώρα που ήρθαμε κι εκτεθήκαμε εδώ; Γελάω και του λέω, ρε μη σε νοιάζει, τα ίδια που θα τους πούνε κι όλοι όσοι μαζεύτηκαν εδώ μέσα, όλοι αυτοί, που κάνουνε τους αντιστασιακούς» (Ιωαν. Κλειάσιου, Γιώργος Ζαμπέτας, *Βίος και Πολιτεία*, Ντέφι 1997, σ. 309). Η Τζένη Καρέζη σε συνέντευξή της μετά τη μεταπολίτευση δήλωσε ότι, όταν κλήθηκε στην πρώτη επέτειο της δικτατορίας τον Απρίλιο του 1968 να συμμετάσχει στις εκδηλώσεις του Σταδίου, «οι επιτελείς της οργανώσεώς της, στο καμαρίνι της, της αναγγέλλουν πως “θα λάβει μέρος στην παράτα.” Δέχτηκε αλλά την ημέρα της εκδήλωσης προφασίστηκε ασθένεια και δεν παραβρέθηκε. Η στάση της αυτή τους ξάφνιασε όλους ευχάριστα και εύχονταν “Περαστικά στην Τζένη, συγχαρητήρια”», Σ. Αλεξάνδρου, «Η Τζένη Καρέζη μιλά για την Καρέζη του 74. “Αυτό νοιώθω σαν χρέος μου”», *Επίκαιρα*, 5.9.1974, σ. 68-69. Η εκδήλωση, στην οποία αναφερόταν ο Ζαμπέτας, οργανώθηκε, επίσης, από την ΑΣΔΕΝ, στο Παναθηναϊκό Στάδιο, υπέρ των σεισμόπληκτων της Ηπείρου και της Θεσσαλίας στις 19.6.1967 αλλά ουσιαστικά αποτέλεσε τον προάγγελο των εορτασμών υπέρ της δικτατορίας. Συμμετείχαν, πράγματι, πολλοί τραγουδιστές και ηθοποιοί. Σύσσωμο το υπουργικό συμβούλιο παραβρέθηκε ενώ οι ομιλίες εξήραν την προσφορά του καθεστώτος. Προφανώς οι πραξικοπηματίες εκμεταλλεύθηκαν την παρουσία μεγάλου μέρους του καλλιτεχνικού κόσμου, που προσφέρθηκε αφιλοκερδώς για συγκεκριμένο σκοπό, και την απέδωσαν στην ιδεολογική ταύτιση με τις αρχές τους.

{ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ }

ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΟΓΡΑΦΙΑ¹

Στην παραστασιογραφία, που ακολουθεί, περιλαμβάνονται επιθεωρήσεις με την κλασική δομή και ανανεωτικές απόπειρες του είδους, που ανέβηκαν στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη και στον Πειραιά από τον Απρίλιο του 1967 μέχρι το καλοκαίρι της μεταπολίτευσης. Προηγούνται οι παραστάσεις των κεντρικών αθηναϊκών θεάτρων, ακολουθούν τα συνοικιακά θέατρα και στη συνέχεια καταχωρίζονται οι παραστάσεις Πειραιά και Θεσσαλονίκης. Η εβδομαδιαία αλλαγή έργων στα συνοικιακά θέατρα, οι περιορισμένες και αλληλοσυγκρούμενες πληροφορίες των εφημερίδων για την έναρξη και λήξη τους καθώς και η μερική απουσία προγραμμάτων δεν επιτρέπουν την ολοκληρωμένη παρουσίασή τους. Οι περιοδείες των θιάσων στην επαρχία δεν καταγράφονται γιατί τα στοιχεία του αθηναϊκού τύπου είναι ελλιπή. Η μελέτη του επαρχιακού τύπου και η τοπική ιστορία θα οδηγήσει, μελλοντικά, σε ασφαλέστερα αποτελέσματα. Η χαρτογράφηση της θεατρικής δραστηριότητας στην επαρχία ανήκει στα desiderata της επιστημονικής έρευνας.

Στοιχεία αντλούνται από τη θεατρική ειδησεογραφία και τις στήλες θεαμάτων του ημερήσιου και περιοδικού τύπου, το *Θέατρο* του Θ. Κρίτα (1967-1969), το *Θέατρο* του Κ. Νίτσου (τεύχη 31-42), το *Χρονικό* (1970-1974), τα *Θεατρικά* (1971-1974), καθώς και από τη διπλωματική εργασία των Γρ. Ιωαννίδη και Μ. Χουλιαρά, *Επαγγελματικές παραστάσεις Ελληνικών Έργων που γράφτηκαν την περίοδο 1900-1999 και που ανέβηκαν για πρώτη φορά στο ελληνικό θέατρο την περίοδο 1945-1999*, Μέρος Α', Παραστάσεις, Αθήνα 2000 (Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Τ.Θ.Σ. Πανεπιστημίου Αθηνών). Το αρχείο προγραμμάτων του Κέντρου Μελέτης και Έρευνας του Ελληνικού Θεάτρου-Θεατρικό Μουσείο [ΚΜΕΕΘ] και του Ελληνικού και Ιστορικού Λογοτεχνικού Αρχείου

---

1. Η πρώτη μορφή της παραστασιογραφίας έχει δημοσιευθεί στο περιοδικό *Παράβασις* 8 (2008), σ. 29-77.

[ΕΛΙΑ] συνετέλεσαν στην λεπτομερέστερη καταγραφή και επαλήθευση των στοιχείων.

Η διασταύρωση των στοιχείων, πάντως, είναι εξαιρετικά δύσκολη, π.χ. η πληροφορία ότι η παραστάση της «Πειραιϊκής Μουσικής Σκηνης» με την επιθεώρηση του Δ. Τζεφρώνη *Θα τα κάψω τα λεφτά μου*, δεν είναι σαφές εάν έγινε και στη συνέχεια σταμάτησε με παρέμβαση του δημάρχου Πειραιά ή ματαιώθηκε από την αρχή και κρίθηκε σωστό να μην συμπεριληφθεί στον κατάλογο. Επίσης η επιθεώρηση του Χρ. Πύρπασου *Μας φορέσανε καπέλο*, το κείμενο της οποίας είχε δοθεί στην Επιτροπή Ελέγχου με ημερομηνία 22.8.1973 και πρωταγωνιστές τον Γ. Μαλλούχο και τον Μ. Δεστούνη, δεν αναφέρεται στον τύπο. Ίσως πρόκειται για παράσταση, που έγινε στην επαρχία ή σε κάποιο συνοικιακό θέατρο. Επομένως, η παρούσα παραστασιογραφία, παρά την αρχική της φιλοδοξία, τουλάχιστον ως προς τα αστικά κέντρα (Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη), δεν είναι εξαντλητική.

Τα μεγαλύτερα κενά υπάρχουν στις επιθεωρήσεις των συνοικιακών θεάτρων, όπου, συχνά, δεν αναγράφονται τα ονόματα των συγγραφέων. Η απουσία αυτή μάλιστα δεν οφείλεται σε αμέλεια ή αδιαφορία του θεατρικού ρεπόρτερ. Ακόμη και στις περιπτώσεις, που σώζεται το θεατρικό πρόγραμμα της παράστασης διαπιστώνεται ότι οι συγγραφείς απουσιάζουν, ίσως γιατί τα νούμερα προέρχονται από καταθέσεις πολλών παλαιότερων δημιουργών.

Η καταγραφή έγινε με κριτήριο την θεατρική περίοδο, την αίθουσα και την ημερομηνία έναρξης της παράστασης. Προηγούνται οι παραστάσεις της Αθήνας και ακολουθούν η Θεσσαλονίκη και ο Πειραιάς. Οι σκηνικές προτάσεις, που έχουν τα χαρακτηριστικά της επιθεώρησης αλλά οι συγγραφείς τους απέφυγαν να χρησιμοποιήσουν το χαρακτηρισμό, εντάχθηκαν, επίσης, σε αυτή την λίστα (π.χ. Κ. Μουρσελά *Ω τι κόσμος μπαμπά*). Στον κατάλογο δεν συμπεριλαμβάνονται, μουσικοχορευτικά θεάματα, που χαρακτηρίζονται ως επιθεωρήσεις, χωρίς να είναι όπως η παράσταση, αγνώστων συγγραφέων, *Σέικ και σερτάκι* από το θίασο Τζένης Βάνου, Τάκη Βαρλάμου, Μαρίας ντε Πετρίλλο, Τέρη Χρυσού στο «Στρατιωτικό» Θέατρο Θεσσαλονίκης (12.8.1967) ή βαριετέ, όπως η εναρκτήρια παράσταση στο «Ράδιο Σίτυ» *Γέλιο χωρίς καπέλο* (8.9.1973) των Γιώργου Οικονομίδη-Ζακ Ιακωβίδη, που θυμίζει τα προγράμματα, που παρουσίαζε ο Οικονομίδης στο «Άλσος» με ακροβάτες, ταχυδακτυλουργούς και νέα ταλέντα. Επίσης δεν περιλαμβάνονται μεμονωμένες παραστάσεις, όπως η μοναδική παράσταση του Μάνου Αγγελιδάκη *Χαίρε Κρήτη μας λεβέντισσα* στο θέατρο «Ακρόπολ» (21.5.1971).

Τις παραστάσεις ακολουθούν κριτικά σημειώματα του ημερήσιου τύπου. Οι ελλείψεις φύλλων ή και corpus εφημερίδων, και η σταδιακή απόσυρσή τους για

συντήρηση ή μικροφωτογράφιση (στη Βιβλιοθήκη της Βουλής και στη Δημοτική Βιβλιοθήκη του Δήμου Αθηναίων) καθώς και ο περιορισμένος αριθμός κριτικών στο αρχείο αποκομμάτων του Θεατρικού Μουσείου καθιστούν προβληματική την εξαντλητική συγκέντρωση και διασταύρωση του υλικού. Η πρώτη αυτή καταγραφή μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μια εικόνα για την υποδοχή του είδους από τον αθηναϊκό τύπο και τους προβληματισμούς των κριτικογράφων για το μέλλον της.

ΘΕΑΤΡΟ «ΒΕΜΠΟ»

Μίμης Τραϊφόρος – Ναπολέον Ελευθερίου – Γιώργος Οικονομίδης: **Μίνι, μίνι και μμποτάκια, και το Μάη ...αραπάκια**

(3.2-20.4.1967). Με τίτλο **Μίνι, μίνι και μμποτάκια**
(30.4-7.5.1967) ΚΜΕΕΘ 4Θ/52604

Μουσική: Γιώργος Κατσαρός

Διεύθυνση Ορχήστρας: Γιάννης Καστρινός

Σκηνοθεσία: Μίμης Τραϊφόρος

Σκηνικά: Νίκος Ζωγράφος

Χορογραφική Επιμέλεια: Αλίκη Βέμπο

Σοφία Βέμπο, Άννα & Μαρία Καλουτά, Τάκης Μηλιάδης, Σπεράντζα Βρανά, Πάννης Μαλλούχος, Άννα Μαντζουράνη, Μπεάτα Ασημακοπούλου, Μ. Τζέσκα, Σάσα Καζέλη, Κώστας Μποζώνης, Κλαίρη Δεληγιάνη, Μανώλης Παπαγιαννάκης, Α. Σκορδίλης, Γιώργος Παπαζήσης, Νανά Χατζηβασιλείου, Πέτρος Βούλγαρης, Γιώργος Σταυρόπουλος, Τζούλια Αργυροπούλου, Ηλίας Μαρνέρης, Λίζα Μπέκα, Άννα Μεταλλίδου, Κώστας Φατούρος, Χρήστος Παπίδης, Ράνια Κωστίδου

Τραγούδι: Παύλος Πατάκας

Χορεύουν: Βαγγέλης Σειληνός – Ελένη Προκοπίου, Άινα Μάουρερ – Μίμης Μαρράς

ΘΕΑΤΡΟ «ΑΚΡΟΠΟΛ»

Αλέκος Σακελλάριος – Γιώργος Γιαννακόπουλος-

Κώστας Νικολαΐδης: **Λαγοί με πετραχήλια** (4.3-7.5.1967)

ΚΜΕΕΘ 92Μ/16/52487

Μουσική: Λυκούργος Μαρκέας

Σκηνοθεσία: Μήτσος Λυγίζος

Σκηνικά – Κοστούμια: Ριακόνι

Χορογραφίες: Πάννης Φλερύ

Ρένα Βλαχοπούλου, Βασίλης Αυλωνίτης, Μπέττυ Μοσχονά, Νινή

Τζάνετ, Γιώργος Κάππης, Σωτήρης Μουστάκας, Ντόρα Κωστίδου,

Στέλλα Στρατηγού, Στέλιος Τσολακάκης, Μάκης Δεμίρης, Σάσα Καστούρα, Φώτης Παπαλάμπρος, Φιλήμων Μεθυμάκης, Κώστας Καφάσης, Αλίκη Ηλιοπούλου

Τραγούδι: Νάντια Κωνσταντοπούλου, Ελένη Σταυροπούλου

Χορεύουν: Πάννης Φλερύ – Λίντα Άλμα και το μπαλέτο

Κριτικές

Φερμάν [Γ. Φερμάνογλου], *Βραδυνή*, 10.3.1967, σ. 2.

Ο Θεατής, *Ακρόπολις*, 1.4.1967, σ. 2.